

Јелена Стошић

Универзитет у Нишу, Филозофски факултет – Ниш

Центар за црквене студије – Ниш

e-mail: jelena.stosic@filfak.ni.ac.rs

ПРИМЕРИ ПЛУРАЛИЗАЦИЈЕ ЗБИРНИХ ИМЕНИЦА СА СУФИКСИМА -НИЈ И -НИЈЕ У СРПСКОСЛОВЕНСКОМ ЈЕЗИКУ (У ЖИТИЈНОЈ КЊИЖЕВНОСТИ)

Апстракт: У раду ћемо се бавити збирним именицама са суфиксима -нија и -није и примерима њихове плурализације у одабраним споменицима писаним српском редакцијом старословенског језика. Циљ нам је, дакле, да укажемо на овакве примере у српскословенској писмености. Најпре ћемо дати примере њихове плурализације које смо регистровали у оквиру потврда појединих лексема у речницима старословенског језика, а затим у одабраним споменицима на српскословенском језику. Посматрано из угла когнитивне лингвистике и теорије прототипа, збирне именице са суфиксима на -*бј- налазе се у центру когнитивне категорије збирности према утврђеним формалним обележјима, што би значило да се могу сматрати прототипичнима, због чега смо овом приликом само њих узели у разматрање.

Кључне речи: збирне именице, суфикси -нија и -није, плурализација, старословенски језик, српскословенски језик, житијна књижевност.

1. УВОД. Збирне (колективне) именице представљају именичку категорију за коју је карактеристично одсуство обележја бројивости, према коме су оне маркиране у односу на граматичку именичку множину. Због овог обележја оне се при класификацији именица издвајају као посебна именичка врста. Граматичка и збирна множина се, прецизније, диференцирају према конкретности, односно неодређености броја ентитета који чине множину. Разликују се две врсте збирних именица према творбеном критеријуму: оне које имају формално обележје колективности (у виду творбеног форманта, односно суфикса који сигнализира ову семантику) и оне које поседују одређену сему у оквиру своје семантичке структуре која упућује на колективно значење,¹ тј. збирност се сврстава у семантичко-творбену категорију.

Граматичка множина је, дакле, по правилу повезана са категоријом бројивости,² док је за збирне именице карактеристично да означавају збир за који је ирелевантан број јединки, али њихова пребројивост се не доводи у питање јер збирне именице „значе апстракцију збира оличену у јединици”.³ За граматичку множину релевантна је рашчлањивост јединки, при чему је акценат на свакој јединки, док је код збирних именица

¹ В. Панфилов 1976, 27; Цвијовић 2023, 12.

² Бранднер 2011, 96.

³ Белић 2006, 215. Разлика између употребе граматичке и збирне множине лежи и у чињеници да се збирном множином подразумева количина која је велика и која чини одређену целину, а само оставаља дојам неизбројивости.

релевантна нерашчлањивост, која не значи немогућност рашчлањивања скупа, али је код збирне множине акценат на скупу, а не на јединкама које га чине.⁴ Друга веома битна ствар јесте да збирне именице представљају збир предмета или лица који су обједињени одређеном заједничком особином⁵. Множина исказана збирним именицама представља старији начин исказивања множине, који своје порекло води још из периода нефлективног развоја словенских и, шире, индоевропских језика.⁶

Као формално обележје збирних именица у савременом српском језику јавља се више суфикса.⁷ Поред творбеног суфикса, значење колективности има још два формална обележја, а у питању су присутност „соотнесенности с однокоренным конкретным единичным именем («треугольник» Реформатского), что предполагает мотивацию их исходным существительным»⁸ и одсуство множинског облика.

1.1. У овом раду бавићемо се збирним именицама са суфиксом на *-*bj-* са дијахронијског аспекта, тачније примерима њихове плурализације у одабраном корпусу писаном српкословенским језиком. Предмет нашег рада су, конкретније, збирне именице изведене суфиксима *-ни* и *-нѣ*, које су се употребљавале и у прасловенском језику, од којих су се прве односиле на бића, а изводиле су се од основа мушког рода,⁹ док су другим суфиксом образоване збирне именице које су се односиле на неживе појмове.¹⁰ Према наведеним формалним обележјима, ове именице чиниле би центар когнитивне категорије збирности (колективности),¹¹ што значи да се могу сматрати прототипичним.¹² Прототипичност ових именица може се тражити и у старини суфикса *-*bj-* – збирне именице изведене овим суфиксом представљају општесловенски творбени тип.¹³

Плурализација се дефинише као трансформација збирних именица у аутентичне облике множине.¹⁴ Руски лингвиста Дектјарев бавио се категоријом броја у словенским језицима, а посебну пажњу посветио је у том смислу плурализацији, од прасловенског језика, па и шире индоевропског, кроз развој засебних словенских језика до актуелног стања. Утврдио је да су збирне именице на *-ни* означавале скуп лица, при чему је свако лице у том збиру чувало своју индивидуалност, док су именице са суфиксом *-нѣ* означавале мноштво као јединствену, једнородну масу.¹⁵

⁴ Именице за које је релевантна категорија бројивости могу имати двоструку квантификацију – нумеричку и лексичку (Znika 2007, 472). Збирне именице на *-ије* немају могућност нумеричке квантификације (*пет *зеља*), али имају могућност лексичке квантификације (*килограм зеља*), која, за разлику од нумеричке, представља неодређени део неког збира (в. Znika 2007, 473 и др.).

⁵ В. Дегтярев 1981, 57.

⁶ О томе в. Дегтярев 1997, 107, 110–111. Првобитно значење збирних именица са суфиксом *-*bje* било је синкретично и у себи је обједињавало просторно, множинско и квалитативно значење (Дегтярев 1981, 58). В. и Стошић 2014.

⁷ В. Цвијовић 2023.

⁸ Букринская–Кармакова 2013, 294.

⁹ Данас се суфикс *-ија* употребљава за творбу збирних именица са значењем бића, предмета и воћа и поврћа, а збирне именице добијене на овај начин имају експресивну вредност (в. више у: Цвијовић 2023, 85–98).

¹⁰ Дегтярев 1981, 50.

¹¹ В. Букринская–Кармакова 2013, 294.

¹² Когнитивно усмерене науке заснивају се на теорији прототипа, према којој постоје типични представници одређене категорије. За конституисање теорије прототипа веома су значајна истраживања Еленор Рош. О томе више у: Костић 2006, 165–169.

¹³ Букринская–Кармакова 2013, 295.

¹⁴ Дегтярев 1982, 112.

¹⁵ Дегтярев 1981, 52. Порекло ових облика збирних именица са суфиксима на *-*bj-* неки аутори

Процес плурализације збирних именица на *-*ъj-* у виду употребе множинских облика ових именица, чији се резултати могу пратити и у старословенском језику, присутан је и у српској писмености, на шта је указао још Дедтјарев¹⁶. Наиме, у свом раду о плурализацији збирних именица у историјском развоју словенских језика он наводи да се у српској писмености могу наћи множински облици именице кратна у генитиву, дативу и инструменталу, а на основу повела српског краља Стефана Уроша које потичу с краја XIII века,¹⁷ при чему су, како наводи, множинске форме збирних именица означавале „расчлененность множества”.¹⁸ На старину плурализације збирне именице *деца* указао је у нашој науци Р. Младеновић позивајући се на примере из Дечанске хрисовуље и Повеле кнеза Лазара о судском спору властелина с Црепа (крај XIV века).¹⁹ У питању је много старији процес, наслеђен из прасловенског језика, који се јавља и у дијалектима других словенских језика, како оних просторно удаљенијих, тако и у дијалектима бугарског и македонског језика.²⁰ У неким народним говорима процес плурализације збирних именица обухватио је и друге граматичке категорије. На тај начин дошло је до слабења и/или губљења збирних именица, што се објашњава примарношћу опозиције *један – више од један* у односу на опозицију *бројиво у скупу – небројиво у скупу* (на основу којих се остварује разлика између граматичке и збирне множине), при чему збирне именице добијају множинске облике, конгруенцију и значење граматичке множине јер долази до приближавања облика значењу.²¹ Р. Младеновић закључује да говори на југозападу Косова и Метохије „представљају зону у којој је овакво преструктурирање – према подацима који су познати – најобухватније у оквиру српског дијалекатског простора”.²² Несклад између облика и значења ће, нарочито у оним дијалектима у којима се губи флексија, довести до делимичне или потпуне плурализације збирних именица.²³

У наставку рада ћемо најпре указати на статус збирних именица у старословенском језику на основу примера преузетих из тзв. Прашког речника старословенског језика (надаље СЈС), као и старословенског речника Цејтлин и сарадника (надаље СС). Даља анализа збирних именица са суфиксима на *-*ъj-* обухватиће примере из српкословенског језика ексцерпираних из житијне средњовековне књижевности.

Циљ рада је утврдити морфолошке и синтаксичке карактеристике збирних именица са суфиксима *-на* и *-нѣ* у дијахронијској перспективи, те указати на присуство плурализације збирних именица у одабраном корпусу на српкословенском језику, тј. на њихово преобразовање у множинске форме, као и на који начин конгруирају са осталим речима на плану исказа.

2. СТАРОСЛОВЕНСКИ ЈЕЗИК. У СЈС и СС забележене су следеће именице изведене суфиксима на *-*ъj-* које у оквиру лексикографске одреднице имају ознаку збирног значења (*coll.* (СЈС), *собир.* (СЈ)): **БРАТИНА/БРАТРИНА, БРЪСЕЛИНЕ, БЪЛИНЕ, ВЪИНЕ/ВЪТВИНЕ,**

доводe у везу са множинским облицима некадашње *ї*-промене мушког рода, односно са множинским облицима именица средњег рода, међутим оваква тумачења не могу бити тачна јер порекло ових суфикса/наставака у ширем, индоевропском контексту није исто (в. о томе у: Дедтјарев 1981, 53)

¹⁶ Дедтјарев 1987.

¹⁷ Дедтјарев 1987, 63.

¹⁸ Дедтјарев 1987, 66.

¹⁹ Младеновић 2011, 212.

²⁰ В. Дедтјарев 1987.

²¹ Младеновић 2011, 224.

²² Младеновић 2011, 207.

²³ О овом питању у вези са збирним именицама на *-је* у неким српским говорима в. Младеновић 2005. О стању у неким словенским језицима в. Дедтјарев 1987.

ДЖБИЕ, ЖЪЗЛИЕ, ЗЕЛИЕ, КАМЕНИЕ, КОРЕНИЕ, ЛИСТВИЕ, ЛЪЖЕБРАТИ/ЛЪЖИБРАТРИИ, МАСЛИНИЕ, ПРЪЖТИЕ, РАЖДИЕ/РОЖДИЕ, РЕМЕНИЕ, РЪПНИЕ, СТЬБЛИЕ, ТРЪНИЕ, ТРЪСТИЕ, ТРОУПНИЕ, ЦВЪТНИЕ.²⁴ И Дектјарев даје списак збирних именица које су се употребљавале у старословенском и/или староруском језику,²⁵ али не наводи на основу којих извора.

Збирне именице са суфиксима на *-*ъj-* које су забележене у споменицима писаним на старословенском језику²⁶ могу се поделити на следеће лексичко-семантичке групе: а) на фитониме, којима се означава одређена биљка или неки њен део; б) на предмете; в) на лица.²⁷ Најбројније међу забележеним збирним именицама јесу оне које припадају првој наведеној групи.

На основу потврда које су наведене у оквиру лексикографских одредница помених лексема, може се закључити да збирне именице, по правилу, нису имале множину у старословенском језику. Од овог правила нема великог броја одступања у потврдама наведених лексикографских одредница.²⁸ Код неколицине лексема могу се издвојити примери у којима је употребљен множински облик збирне именице или је уз њу употребљен множински облик речи с којом конгруира. Забележена је плурализација облика (примери (2), (4), (6)), као и плурализација конгруенције (примери (1), (3), (5)),²⁹ која се остварује кроз употребу множинског облика глагола или множинског облика заменице:

(1) ЗАНЕ ЋКО ТРЪВА ІАДРО ІСЪШЖТЬ · И ЋКО ЗЕЛИЕ ЗАКА СКОРО ОТЪПАДЖТЬ (СЈС10 669);³⁰

(2) БѠЖЕ СИЛЪ · ПОСѢТИ БРАТИА НАШЕА · МИЛОСТИЖ И ЦЕДРОТАМИ (СС 100);

(3) ОТЬЦЪ ИМЖТЬ БОГЪ И БРАТИА ВЪСИ НЕ ОТЪ ІЕД'НОГО И ІЕДИНОА РОЖДЕНИ (СС 100);

(4) И БЖДЕТЬ БОЛЕ ВЪСЪХЪ ЗЕЛИ (СС 235);

(5) РЪЦИ КАМЕНЬЮ СЕМОУ ДА БЖДЖТЬ ХІЛБИ (СС 281);

(6) О ДОБРЪ ДѢЛЪ НЕ МЕШТЕМЪ КАМЕНИ НА ТА (СС 281).

Дектјарев констатује да су збирне именице у прасловенском језику и касније у историјском развоју словенских језика учествовале у исказивању множинских значења, било самостално, било заједно са облицима граматичке множине.³¹

²⁴ У СЈС и СС забележене су и именице које имају формално обележје збирних именица и које би се према значењу могле сматрати збирнима, али у оквиру лексикографске одреднице немају ознаку збирног значења: БИСЪРИЕ, ГРОЗДИЕ, ГРОЗНОВИЕ, КЖПНИЕ, ОВОШТИЕ, док именице БЪЛИЕ, ДЖБИЕ, КОРЕНИЕ, ЛЪЖЕБРАТИ/ЛЪЖИБРАТРИИ, МАСЛИНИЕ, РЕМЕНИЕ, СТЬБЛИЕ, ЦВЪТНИЕ немају ознаку збирности у оба, већ само у једном од ова два речника.

²⁵ Дектјарев 1981, 50–51.

²⁶ Б. Дабић (2000, 203) истиче да су у старословенском језику истовремено егзистирали сингулар и сингулатив, дуал, плурал и збирност. Под сингулативом се подразумева маркирана јединичност, која је опонирана збирности: „Он исказује више индивидуалности и увек се опонира некој збирности или колективности” (Дабић 2000, 202).

²⁷ Уп. Бранднер 2009, 99.

²⁸ Свакако би неко шире истраживање на корпусу старословенских текстова пружио детаљније увиде о овом питању.

²⁹ Термини плурализација облика и плурализација конгруенције преузети су из Младеновић 2011, 216, 219.

³⁰ Још један забележени пример плурализације ове именице (ЗЕЛИЕ ТРАВНОЕ ДАХЪ КАМЪ ВСА (СЈС10 669)) потиче из редакцијских споменика.

³¹ Дектјарев 1987, 60.

У СЈС под лексикографском одредницом у којој је обрађена лексема **БРАТНИА/БРАТНИА** нема потврда плурализације њених облика. Наиме, све наведене потврде илуструју њене једнинске облике, док је у СС забележена два примера плурализације (примери (2) и (3)). Наведени примери показују да у старословенском језику има примера који илуструју огрешење о правило да ове именице не могу имати множину. Претпостављамо да је реч о утицају дијалекта, с обзиром на то да је утврђено да је плурализација збирних именица присутна у великом броју словенских дијалеката,³² а представља процес који је започет у прасловенско доба. У старословенским текстовима, како је показано, плурализација се у ретким примерима огледа у употреби множинских падежних облика или плурализацији конгруенције.

3. СРПСКОСЛОВЕНСКИ ЈЕЗИК. Српскословенски језик представља српску редакцију старословенског језика. У зависности од жанра и намене текста, разликују се два стила српскословенског језика – виши и нижи стил.³³ За виши стил карактеристично је да је затворен према упливу народних црта, с обзиром на то да је реч о текстовима црквене тематике, док је за нижи стил карактеристично то да је отворенији (у одређеној мери) за иновације које потичу из народног језика, с обзиром на то да је везан за текстове нелитургијског и световног карактера.³⁴ За потребе овог рада корпус су чинила житија³⁵ писана српском редакцијом старословенског језика која су издата у оквиру едиције *Квантитативни опис структуре српског језика. Српски језик од XII до XVIII*, чији се списак налази у литератури.³⁶

У житијној књижевности најфреквентнија збирна именица је **братни**.³⁷ Збирна именица **братни** се у свим старим словенским језицима употребљавала као множина именице **братъ**.³⁸ а такође и у старословенском језику.³⁹ Именица **братни** мењала се у једнини, као именица женског рода. У испитаном корпусу на српскословенском језику ова именица забележена је и са једнинским и са множинским облицима. Што се тиче збирних именица са суфиксом -**ни**, оне имају облике једине којима именују одређени целовити скуп. Међутим, и од њих су се могли употребити множински облици, као што ће бити показано надале у раду.

³² В. Дегтярев 1987.

³³ В. Грковић-Мејџор 2007, 443–455.

³⁴ Грковић-Мејџор 2007, 453.

³⁵ О жанровима у српској средњовековној писмености в. жанровску пирамиду Н. Толстоја (2004, 153).

³⁶ Увидом у Мирослављево јеванђеље, које припада другачијем жанру српскословенске писмености, забележен је само један пример плурализације у вези са именицом **зѣлкѣ**: **и ѿда въсѣла|но бюдѣтъ възрастѣтъ | и бюдѣтъ коле въсѣхъ зѣлкѣ. | и творѣтъ вѣткѣ велѣ. | ѿко моуи подѣ сѣнию пѣ|тницѣмъ нѣсѣмѣмъ вѣта|ти** (Родић–Јовановић 1986: 111). Ни у споменицима са којима се пореди стање у издању Мирослављевог јеванђеља (Родић–Јовановић 1986) нема примера плурализације. То нам је указало на чињеницу да нам овај жанр неће бити одговарајући корпус за истраживање плурализације. Значење именице **зѣлкѣ** у наведеном примеру може се схватити као 'биљка', при чему, дакле, збирно значење не би било примарно, што оправдава употребу множинског облика. С друге стране, фреквенцијски речници који се налазе у оквиру едиције *Квантитативни опис структуре српског језика. Српски језик од XII до XVIII* потврдили су почетну претпоставку да се множински облици збирних именица јављају у житијима. Ова претпоставка се пре свега базирала на чињеници да се у овом жанру често употребљава збирна именица **братни**, што је условљено тематиком која се у житијима обрађује.

³⁷ Данас између облика *браћа* и *братија* постоји семантичка издиференцираност, што није случај у текстовима који су чинили корпус за нашу анализу.

³⁸ Дектјарев (1987, 62) наводи да се множински облици ове именице могу срести у косим падежима подражавајући облике у грчким изворима.

³⁹ Дегтярев 1987, 59; 1997, 111.

Да ли је плурализација забележена у одабраном корпусу на српскословенском језику под утицајем стања у народном језику или су такви примери преузети из старословенских текстова, питање је које изискује истраживања овог проблема на корпусу текстова писаних старосрпским језиком, али и детаљнија истраживања текстова писаних старословенским језиком (као и шири корпус на српскословенском језику).

У одабраном корпусу на српскословенском језику забележени су примери плурализације облика и плурализације конгруенције. У наставку ћемо навести експерпиране збирне именице са суфиксима на *-*ъj-* које су пронађене (и) у множинском облику. Најпре ће бити речи о плурализацији облика, а затим и о плурализацији конгруенције. Важно је навести да таквих примера у грађи има мање у односу на регуларне облике једине, али су присутни у корпусу који је коришћен за ово истраживање.

3.1. ПЛУРАЛИЗАЦИЈА ОБЛИКА. Плурализација облика односи се на употребу множинских падежних облика. У нашем корпусу забележени су множински облици збирних именица са суфиксом на *-*ъj-* у свим множинским падежима, изузев у вокативу множине.

3.1.1. Номинатив множине:

(7) аште тако естъ, іакоже глаголюшн, то доѣвѣа, на нѣхже опирае се по зєдлн страдалъ есн, хоштоу вѣдѣти нѣх (ЖССТ 139);

(8) гдѣ мно҃гоцѣнѣни бисєрн тѡн и каменнѣа дра҃га (ЖКАС 121).

3.1.2. Генитив множине:

(9) И оставише єго на мѣстѣ тоѣмъ крѣпѣцѣ съвєзавѣше, єдннѡго отъ братѣн поставивѣше єго бл҃гостн (ЖКС 170).

(10) єдннѡго отъ братѣн мѡнѣхъ освєтитн зєдлн нашєн архїєписѡпа (ЖССТ 91).

3.1.3. Датив множине:

(11) Сємоу же тако бѣвшѡу повелѣ н҃гоу мєнѣ събратн се вѣсѣмъ братѣмъ въ црѣковѣ, бѣденнѡ вѣсєноцѣннѡу сѣврѣштн се (ЖЈС 166);

(12) и да не сѣтоужають манастироу, то нн твоєн свєтѣнн нн братѣмъ живѡуцѣннѣмъ въ свєтѣмъ доѡу сємъ (ЖССимД 58);

(13) и рєчє нѣмъ: оѡ гдѣ нєсѣмъ; нє нштєтє мєнє, нн братѣмъ нє тѡрнтє досады, єгоже радн прнндохъ въ свєтоуѡу гороу, тог о зрнтє (ЖССД 102).

(14) и сєго въ црѣквн повелѣ хрѣнтн, и вѣнєгда поставлѣатн братѣмъ н҃гоу мєна (ЖССТ 50)

(15) повелѣ же доѣвѣцѣмъ грѡбѣнѣмъ, іаже бѣхоу свєтаго въ грѡбѣ ѡбдѣрѣжала (ЖССТ 137–138).

3.1.4. Акузатив множине:

(16) и снѡ гороу твоѡу свєтоуѡу положнше іако ѡѡштѣнѡє хрѣнлѣнштє, и троуѣнѣа рабѣ твоѣхъ брѣшнѡ пѣтнѣмъ нєкєсѣннѣмъ (ЖКАС 206);⁴⁰

(17) прн мѣстѣ же тоѣмъ вннѡграды насѣдн, и прочєє подѣннѣмъ златѣ прнкоуѣн, насѣдѣ ѡѡштнѣа разлѣнѣна (ЖКАС 225);

⁴⁰ У СС (703) у оквиру одреднице троуѣнѣ стоји: П[р]ѡѡжшѣа троуѣнѣ [рѣ]рабѣ твоѣхъ [...].

- (18) н въздрѣжани онн же отходеце въ гороу н обрѣтаеца тамо овощица гадоуць (ЖКС 169);
 (19) н вса іаже нды въ келѣн светѣхъ старѣцъ поустыиннаа овощица варена н съ нѣдн масаннн н хлѣбъ прѣдложнѣвъ, любѣзно оутрѣдн ѣ (ЖССТ 37);
 (20) винограды н овощица многага разлаѣгнѣа повелѣ нзъ корѣне посѣштн (ЖКАС 133);
 (21) быше бо троупица тѣлесъ нхъ зѣвѣремъ землиныицѣмъ, н пѣтн нечистѣне пѣтнцѣмъ небесѣныицѣмъ (ЖКАС 120);
 (22) нъ в'сегда кроуѣмъ в'сеенѣне гонимъ б'гсомъ бываше скрозѣ горы н каменниа (ЖСССП 94).

3.1.5. Инструментал множине:

- (23) въ дѣнн бо съ братниан работѣе монастирѣскыне работы, въ ношѣнн же нн мала покѣа въкоушѣе (ЖКАС 202);
 (24) н звань бысть нгоуменомъ н въсѣмъ братниан ватопедѣскыниа на празднѣннхъ по обнѣау светогорѣскомоу (ЖССД 102);
 (25) по своемоу ѣзыкоу съ скондѣмъ братѣан въскождоу оутрѣнаа славословѣа на пѣргоу съврѣштн (ЖССТ).

3.1.6. Локатив множине:

- (26) оубы же въ распаданѣихъ каменныихъ н въ пропастьехъ земли н на каменѣихъ мѣрскыихъ птнцн подобно възгнѣзднѣше се сѣдѣахоу (ЖССТ 33);
 (27) не вѣра ли азъ бѣхъ на колѣноу н дрѣвѣахъ по земли пѣлѣе, н нынѣ простѣ н безъ въсакѣе спѣны есмѣ хѣднѣнн? (ЖССТ 138).

Наведени примери показују да су у корпусу следеће збирне именице посведочене са плурализацијом облика: братниа, дрѣвнѣ, овощнѣ, троупнѣ. Поставља се питање зашто се баш код наведених збирних именица јавља плурализација, односно да ли постоје семантички разлози због којих се плурализација јавља само код наведених именица, с обзиром на то да се јављају и друге збирне именице у корпусу, али и исте именице у облицима јединице и множине, и то у истом тексту.

Именица братниа⁴¹ у корпусу је у множини забележена у генитиву, дативу и инструменталу.⁴² Поред множинских облика, забележени су и стандардни облици јединице.⁴³ Када је у питању вокатив именице братниа, не може се са сигурношћу тврдити да ли је у забележеним примерима у облику јединице или множине. Наиме, после денализације назала предњег реда облик вокатива множине именица женског рода изједначен је са обликом вокатива јединице (у старословенском ДОУШЕ (вок. јд.) и ДОУША (вок. мн.))⁴⁴.

⁴¹ Нису наведени сви ексцерпирани примери кад је у питању именица братниа, већ само одабрани примери. У Доментијановом *Животу Светог Симеона* ова именица је употребљена 34 пута, од чега трипут у множинским облицима, у *Животу Светог Саве* употребљена је 87 пута, од чега 62 пута у множинским облицима, у Теодосијевом *Животу Светог Саве* 77 пута, од чега 12 пута у множинским облицима итд. (в. Костић 2009; 2010).

⁴² Дектјарев (1987, 62–63) такође наводи да се ова именица у нашој писмености јавља са множинским наставцима у генитиву, дативу и инструменталу. У само једном примеру ова именица је у корпусу забележена употребљена уз број три, али не у множинском облику: Въ тѣмъ же дѣнн бѣхоу нѣкѣторн велѣмоуѣнн три братниа, нже обладоху землемю тою (ЖКС 166).

⁴³ На пример, у једном истом тексту у непосредном контексту употребљени су и једински (н тако въ монастирн тодѣ начѣтъ житн съ братнѣю монастира того по волн божнѣн (ЖКАС 202)) и множински облик (в. пример (24) у раду).

⁴⁴ Николић 1981, 127.

Ипак, у овим примерима претпостављамо да је употребљен вокатив јединине, што се потврђује нарочито онда када је уз облик БРАТНІЋ употребљен детерминатив (у виду придева, придевске заменице или партиципа):

(28) н вѣроу мн нлѣте, БРАТНІЋ света н чеда (ЖССД 230) и др.

(29) чеда моа любнма, н БРАТНІЋ моа богомъ избрана, Христомъ обываена н много васпитана (ЖССД 198);

(30) да н въ, БРАТНІЋ любнма н чеда [...] послѣдоунте своемоу пастыроу (ЖССД 145);

(31) проглаголахъ, къ вадъ БРАТНІЋ моа драгаа (ЖКАС 107) и др.

Ова именица је, дакле, имала функцију множине именице *братъ* с обзиром на то да посебног граматичког облика није било, па се множински облици могу објаснити чињеницом да је именица *братна* означавала различите по сродству или духовно блиске мушке особе.⁴⁵ Међутим, сам корпус не пружа семантичке специфичности које би указале на разлоге употребе множинских облика, нарочито имајући у виду да су забележени примери ове именице и јединине и множине, и то неретко у блиском контексту у тексту.

Употреба збирне именице као множине именице *брат* није била страна ни старим писменостима осталих словенских језика,⁴⁶ док граматичку множину која би се могла очекивати на основу морфолошке категорије којој је ова реч припадала нисмо забележили у корпусу.⁴⁷

У примерима (17), (18), (19) и (20) такође се може рачунати на семантичку специфичност употребљених множинских облика именице *овојине*, односно множински облици се могу оправдати семантичким критеријумом, при чему није релевантан збир једнаких предмета, већ напротив – различите врсте воћа.

Множински облик именице *каменіе* употребљен у примеру (8) може бити такође оправдан семантиком ове именице, односно различитим врстама драгог камења. У примерима (22) и (26) именица *каменіе* има значење 'стене'.

Именица *дрѣвнѣ* у забележеним примерима употребљена је као множина именице *дрѣво*. Осим што је сама именица употребљена у множинским облицима (в. примере (7), (15) и (27)), у примеру број (7) и заменица која упућује на збирну именицу употребљена је у множини, што је условљено множинским обликом именице.

3.2. ПЛУРАЛИЗАЦИЈА КОНГРУЕНЦИЈЕ. Уз збирну именицу *браћа* у савременом српском језику атрибут и део предиката који разликује род конгруирају граматички, дакле по облику, што значи да су у женском роду, док део предиката у личном облику конгруира са именицом семантички, односно по значењу,⁴⁸ што значи да глагол у предикату увек

⁴⁵ Дектјарев (1987, 62) констатује следеће: „Так как в им. п. имена собир. на -иѣ. сначала не имели параллельных грамматических форм мн. числа, переформление парадигмы проходило таким образом, что в им. п. имя собир. было переосмыслено в форму мн. числа, а в косвенных падежах от него образованы соответствующие флектированные формы мн. числа (ц.-слав. род. п. *братиѣ*, дат. п. *братиямъ*, твор. п. *братиями* и т.д.), последовательно вытеснившие первоначальные собир. формы ед. числа.”

⁴⁶ Дегтярев 1987: 59–60.

⁴⁷ Употребљавао се граматички облик двојине (нпр.: Въ вѣмѣ же нѣкоѣ кожинѣмъ промышлюмъ раставишиица се нѣмъ любовишиица братома (ЖССД 180) и др.), док је уз број три и више употребљаван облик збирне множине (уп. фусноту 42).

⁴⁸ Станојчић–Поповић 2004, 297. „Имена собирательные ж. р. на -иѣ, оформленные в ед. ч., принимали глагольное сказуемое во мн. ч. соответственно грамматической функции форм мн. ч. и материальному значению выражаемого множества лиц” (Дегтярев 1981, 51).

стоји у множини.⁴⁹ Збирне именице са суфиксом -нє конгруирају само граматички.⁵⁰

У нашем корпусу уз именицу братни увек се употребљава лични глаголски облик у множини.⁵¹ Што се тиче конгруенције партиципа претерита пасива, забележени су и примери семантичке конгруенције, у којој се огледа плурализација конгруенције (партицип претерита пасива употребљен је у множинском облику мушког рода):⁵²

(32) И посылани братни съборомъ свѣтъмъ да поѣладоуть емоу манастирь, нже възлюбнѣ (ЖССД 124);

(33) И призвани быше братни прѣдъ цара соштинъ съ прѣподобьнымъ (ЖССД 157).

Забележена су само два примера у којима је уз збирну именицу са суфиксом -нє употребљен множински облик одговарајуће речи:

(34) Въ дѣни же тѣе отходѣицимъ нмъ въ гороу кѣждо потрѣбы ради своен, мнози же отъ нихъ отъ тамо окоѣтаюцихъ се окоци (ЖС 169).

(35) повелѣ же дрѣвѣмъ гробнымъ, даже бѣхоу светаго въ гробѣ обдѣржала (ЖССТ 137–138).⁵³

У примеру (34) уз именицу окоци, употребљену у облику множине, стоји множински облик партиципа, што је условљено самим множинским обликом збирне именице. Пример број (35) показује да је релативна заменица употребљена у облику множине, а такође и глагол, што је такође условљено множинским обликом збирне именице дрѣвнє.

Наведени примери плурализације показују да су у одабраном корпусу текстова на српскословенском језику били чешћи примери плурализације облика, при чему се, у зависности од контекста, јављају множински облици збирних именица у свим падежима (сем у вокативу) множине. Неки забележени примери плурализације конгруенције заправо су условљени плурализацијом облика, па се не могу сматрати правим примерима плурализације конгруенције.

4. ЗАКЉУЧАК. С обзиром на семантичку компоненту збира, који представља неодређено мноштво ентитета, множинско значење збирних именица укореењено је у когнитивне механизме, а како су ранија истраживања показала, збирне именице биле су некада једини начин исказивања множине.

Збирним именицама у савременом српском језику посвећена је значајна пажња у науци. Међутим, када је у питању њихов статус у српској писмености са дијахронијског аспекта, сем одређених помена, у нашој науци им није посвећена довољна пажња. Овим радом желели смо да укажемо на потребу да се збирне именице детаљније истраже са дијахронијског аспекта у нашој писмености. Како се ова појава среће у житијима, а регистрована је и у текстовима писаним (претежно) народним језиком, плурализацији ових именица потребно је посветити више пажње на ширем корпусу писаном српскословен-

⁴⁹ Стевановић 1979, 151.

⁵⁰ В. Стевановић 1979, 152. Ова особина збирних именица на -нє води порекло не само из прасловенског већ и из индоевропског периода -нє (Дегтярев 1981, 51).

⁵¹ Нису забележени примери личних облика у чијем је грађењу учествовао партицип перфекта, који разликује род.

⁵² Има и примера у којима су забележени регуларни примери граматичке конгруенције: чѣла мога любнѣ, и братнѣ мога когоу избрана, христоу оубава и мога каспитана (ЖССД 198) и др.

⁵³ Овај пример је под бројем (15) наведен и као потврда за плурализацију облика.

ским језиком, као и посебно истраживање на корпусу текстова писаних старосрпским језиком и утврдити у којој је мери ова појава била присутна у нашим дијалектима у дијахронијској перспективи с обзиром на то да је утврђен процес слабљења или губљења збирних именица у неким говорима, а у питању је и процес који није стран ни другим словенским дијалектима.

Најфреквентнија збирна именица у нашем корпусу јесте именица *братна*, а највише примера плурализације облика које смо забележили у корпусу такође се везује за ову именицу, што је условљено чињеницом да је она представљала множину именице *брат*. Што се тиче конгруенције ове именице, глагол у личном облику увек је у множини, што важи и за савремени српски језик. У корпусу су забележени примери граматичке и семантичке конгруенције партиципа претерита пасива. Збирне именице са суфиксом *-не* забележене су и са плурализацијом облика и са плурализацијом конгруенције, при чему су такође бројнији примери плурализације облика.

Верујемо да би потпунију слику о бројности примера плурализације у српско-словенском језику дао шири корпус на српскословенском језику, док би целовиту слику о збирним именицама у српској писмености дала истраживања ових речи и на корпусу старосрпског језика.

Извори

ЖЈС: *Живот Јоакима Сарандапорског. Ђорђе Костић. Квантитативни опис структуре српског језика. Књига VII. Српски језик од XII до XVIII*. Београд: Службени гласник, 2012: 159–171.

ЖКАС : *Архиепископ Данило II. Животи краљева и архиепископа српских 1. Извори и граматички обрађен текст. У: Ђорђе Костић. Квантитативни опис структуре српског језика. Књига V. Српски језик од XII до XVIII*. Београд: Службени гласник, 2010: 21–231.

ЖССД: *Доментијан. Живот Светога Саве. У: Ђорђе Костић. Квантитативни опис структуре српског језика. Књига I. Српски језик од XII до XVIII*. Београд: Службени гласник, 2009: 97–232

ЖССимД: *Доментијан. Живот Светога Симеона. У: Ђорђе Костић. Квантитативни опис структуре српског језика. Књига I. Српски језик од XII до XVIII*. Београд: Службени гласник, 2009: 23–93

ЖСССП: *Стефан Првовенчани. Житије Светог Симеона. Ђорђе Костић. Квантитативни опис структуре српског језика. Књига VII. Српски језик од XII до XVIII*. Београд: Службени гласник, 2012: 75–103.

ЖССТ: *Теодосије Хиландарац. Живот Светога Саве. У: Ђорђе Костић. Квантитативни опис структуре српског језика. Књига IV. Српски језик од XII до XVIII*. Београд: Службени гласник, 2010: 21–143.

Литература

Белић, Александар (2006). *Историја српског језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Бранднер, Алеш (2009). „Способы выражения категории числа у имен существительных в русском языке”. *Linguistica bruensia* 57/1–2: 93–106.

Букринская, И. А., О. Е. Кармакова (2013). „Способы выражения собирательности в русских говорах: грамматика и семантика”. *Исследования по славянской диалектологии* 16: 292–304.

Грковић-Мејдор, Јасмина (2007). *Списи из историјске лингвистике*. Нови Сад – Сремски Карловци: Издавачка књижевна Зорана Стојановића.

Дабић, Богдан (2000). „Белешке о категорији јединичности у српском језику”. *Наш језик XXXIII/3–4*: 198–203.

Дегтярев, В. И. (1981). „О происхождении и первоначальном значении праславянского типа имен собирательных на -ие”, *Этимология*, Москва, 50–58.

Дегтярев, В. И. (1982). „Собирательность и категория числа в истории славянских языков”, *Вопросы языкознания*, No 4: 92–101.

Дегтярев, В. И. (1987): „Плюрализация имен собирательных в славянских языках”. *Вопросы языкознания* 5: 59–73.

Дегтярев, В. И. (1997). „Семантическая реконструкция грамматической категории числа в праславянском языке”. *Этимология* 1994–1996: 106–116.

Костић, Александар (2006). *Когнитивна психологија*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Костић, Ђорђе (2009). *Квантитативни опис структуре српског језика. Књига II. Српски језик од XII до XVIII*. Доментијан: *Живот Светога Симеона и Живот Светога Саве*. Појединачни фреквенцијски речници. Београд: Службени гласник.

Костић, Ђорђе (2010). *Квантитативни опис структуре српског језика. Књига IV. Српски језик од XII до XVIII*. Теодосије Хиландарац. *Живот Светога Саве*. Изворни и граматички обрађен текст. Фреквенцијски речник вероватноће граматичких облика. Београд: Службени гласник.

Младеновић, Радивоје (2005). „Граматичка основа именица са номинативом множине на -и (муџи, синови, дедови, пружи, јарићи) у јужнометохијским и северношарпланинским говорима”. *Јужнословенски филолог* LXI: 145–177.

Младеновић, Радивоје (2011). Морфолошка и синтаксичка плурализација збирних именица и неких заменица у говорима југозападног дела Косова и Метохије. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* LIV/1: 205–226.

Николић, Светозар (1981). *Старословенски језик I. Правопис, гласови, облици*. Београд: Научна књига.

Панфилов, В. З. (1976). Типологија граматической категории числа и некоторые вопросы ее исторического развития. *Вопросы языкознания* 4: 18–38.

Родић, Никола, Гордана Јовановић. *Мирослављево јеванђеље*. Критичко издање. Београд: Српска академија наука и уметности – Институт за српскохрватски језик, 1986.

Станојчић, Живојин, Љубомир Поповић (2004). *Граматика српског језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Стевановић, Михаило (1979). *Савремени српскохрватски језик II. Синтакса*. Београд: Научна књига.

Стошић, Јелена (2014). „Стварност и фикција у категоризацији неких деривата у српској, бугарској и македонској науци о језику”, *Стварност и фикција у култури Срба и Бугара*, Ниш: Филозофски факултет: 237–249.

Толстој, Никита И. (2004). „Однос старог српског књишког (писаног) језика према старом словенском језику”. *Студије и чланци из историје српског књижевног језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства – Вукова задужбина, Нови Сад: Матица српска.

Цвијовић, Драгана Ј. (2023). *Збирне именице у савременом српском језику (лексичко-граматичка и лексичко-семантичка анализа)*. Београд: Институт за српски језик САНУ.

Znika, Marija (2007). „Pokazatelji brojivosti”. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 33: 469–477.

Речници

Цейтлин, Р. М., Р. Вечерки, Э. Благовой. Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков). Москва, 1994.

Slovník jazyka staroslověnského (red. Josef Kurz), 1–52. Praha: Československá akademie věd. Slovanský ústav, 1958–1997.

**ПРИМЕРЫ ПЛЮРАЛИЗАЦИИ СОБИРАТЕЛЬНЫХ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ С
ОКОНЧАНИЯМИ -НИЈ И -НИЋ В СЕРБОСЛАВЯНСКОМ ЯЗЫКЕ
(НА МАТЕРИАЛЕ ЖИТИЙНОЙ ЛИТЕРАТУРЫ)**

В работе рассматриваются собирательные существительные с окончаниями -ниј и -нић и примеры их плюрализации в памятниках, написанных на сербославянском языке. Исследование было проведено с целью указать на такие примеры в сербскославянской письменности. В работе даются и замечания по зафиксированным нами примерам плюрализации в рамках подтверждения отдельных лексем в словарях старославянского языка, а затем и в некоторых памятниках сербославянского языка. Анализ показал, что наиболее частотным существительным в рассматриваемом корпусе является слово 'братия', которое встречается с множественными падежными формами, что свидетельствует о плюрализации формы. Кроме того, были зафиксированы и примеры плюрализации конгруэнтности. Собирательные существительные с окончанием -ије зафиксированы как в виде плюрализации формы, так и в виде плюрализации конгруэнтности, при этом, примеры плюрализации формы появляются чаще. Для более подробного представления о численности примеров плюрализации в сербославянском языке необходимо расширить корпус исследования сербославянского языка, тогда как полную картину о собирательных существительных можно получить лишь при исследовании этих слов и на материале старосербского языка.